

International Conference on "the Third Millennium and Humanities"

May 11, 2016

کنفرانس بین المللی هزاره سوم و علوم انسانی

بررسی تطبیقی قواعد حاکم بر اسناد تجاری و شرایط ماهوی آن در تحقق مسئولیت امضاءکنندگان از منظر حقوق تجارت ایران و فرانسه و کنوانسیون متحدالشکل ژنو

محمود احمدی^۱، رحیم ملاحسینی^۲

۱- دانشگاه آزاد اسلامی، واحد بوشهر، گروه حقوق، بوشهر، ایران

۲- دانشگاه آزاد اسلامی، واحد زنجان، گروه حقوق، زنجان، ایران

پست الکترونیکی

r.mollahosseini2014@gmail.com

چکیده

اسناد تجاری که وسیله پرداخت در معاملات تجاری هستند ابزاری جهت کمک به تنظیم روابط تجاری مانند خرید و فروش، حمل و نقل و ارائه خدمات و برقراری نظم بین تجار محسوب می شوند و این نقش باعث با اهمیت تر شدن اسناد مذکور می شود و وجود مقررات دقیق و جامع درخصوص آنها را ضروری می نماید. نگارنده در این پژوهش درصدد است به شیوه کتابخانه ای و مراجعه مستقیم به منابع و مآخذ و با استفاده از فیش برداری به صورت توصیفی- تحلیلی به تمامی موارد مذکور در این رابطه و چگونگی مسئولیت امضاءکنندگان اسناد تجاری در پرداخت وجه این اسناد در ایران با نگاهی به حقوق فرانسه و قانون متحدالشکل ژنو پاسخ داده و آنها را مورد بحث و بررسی دقیق تری قرار دهد.

واژگان کلیدی: اسناد تجاری، امضاءکنندگان، مسئولیت، پرداخت وجه، قانون تجارت.

مقدمه

اسناد تجاری، اسنادی عادی بوده و اعتبار و رسمیت اسناد رسمی را ندارند ولی این اسناد در تمامی کشورها واجد فوایدی هستند و قانونگذار برای آنها مزایایی در نظر گرفته که این امر سبب شده اسناد مذکور از اسناد عادی متمایز شده و دارای اعتبار و ارزش بیشتری نسبت به اسناد عادی باشند.

از زمان صدور سند تجاری تا زمان سررسید، افراد متعددی تحت عناوین مختلف مانند صادرکننده، ظهرنویس، ضامن، براتگیر و شخص ثالث، سند را امضا می کنند. کلیه این افراد در مقابل دارنده سند مسئولیت تضامنی دارند. پس هرچه سند تجاری دارای امضای بیشتری باشد از استحکام بیشتری برخوردار است.

قانون تجارت ایران در باب چهارم خود، مقررات مربوط به برات، سفته و چک را بیان نموده است؛ اما اسناد مزبور را تحت عنوان کلی «اسناد تجاری» معرفی نکرده است. قانون تجارت فرانسه که قانون گذار ما از آن الهام گرفته است نیز به این اسناد عنوان اسناد تجاری نداده، بلکه برای هر یک قواعد ویژه ای مقرر کرده است. اگرچه برات، سفته و چک از جمله اسنادند و حتی اگر میان اشخاص غیرتاجر رد و بدل شوند نیز تابع قانون تجارت هستند و به آنها اسناد تجاری گفته می شود، اما عنوان کلی اسناد تجاری به برات و سفته و چک محدود نمی شود و دنیای تجارت مملو از اسنادی است که دارای چنین عنوانی هستند؛ نظیر قبض انبار، سند در وجه حامل، اوراق بهادار، اوراق مشارکت، اوراق سهام، بارنامه و اسناد اعتباری. باوجود این، در ایران، منظور از اسناد تجاری، معمولاً اسنادی است که از بسیاری جهات به برات شبیه اند و خصایص عمده آن را دارند و علاوه بر خود برات به طور عمده عبارت اند از سفته و چک. (اسکینی، ۱۳۹۳: ۶)

International Conference on "the Third Millennium and Humanities"

May 11, 2016

کنفرانس بین المللی هزاره سوم و علوم انسانی

اسناد تجاری، اسنادی هستند که قابل معامله و نقل و انتقال بوده و به نفع دارنده آن، معرف وجود طلبی در سررسید معین می‌باشند، این اسناد، انجام معاملات تجاری بین تجار را تسهیل می‌بخشند. از جمله مهمترین این اسناد برات، سفته و چک می‌باشند. نظر به استفاده گسترده از این اسناد در معاملات و نقل و انتقالات داخلی و خارجی، بررسی مسئولیت امضا کنندگان این اسناد در قوانین ایران و فرانسه و کنوانسیون متحدالشکل ژنو در جهت شناخت خلاها و کاستی‌های قانونی در این خصوص اهمیت شایانی دارد.

قواعد حاکم بر اسناد تجاری از منظر حقوق تجارت ایران و کنوانسیون ژنو

الف- اصل عدم استماع ایرادات:

قاعده «غیر قابل استناد بودن ایرادات»، قاعده‌ای خلاف قواعد عمومی حاکم بر قراردادهای مدنی است، با این مضمون که متعهد سند (مدیون) نمی‌تواند در برابر دارنده آن دفاعی کند که به روابط او و ظهر نویسان پیشین با صادر کننده ناظر باشد. برای مثال اگر ادعا شود که برات مورد مطالبه به اکراه از متعهد اصلی گرفته شده است، یا وجه آن به سببی به یکی از ظهر نویسان پرداخت شده است، این ادعا در بردارنده کنونی سند پذیرفته نیست و حقوق کسی را که از راه مشروع و با حسن نیت بر آن دست یافته است، ضایع نمی‌کند. (گلندی، ۱۳۷۳: ۷۹)

یکی از آثار مهم اصل استقلال امضاها، غیر قابل استناد بودن ایرادات در بردارنده با حسن نیت است. به بیان ماده (۱۷) قانون متحدالشکل ژنو، اصل غیر قابل استناد بودن ایرادات به این معنا است که صاحبان امضای مورد تعقیب نمی‌توانند در برابر دارنده برات به روابط شخصی خود با براتکش یا دارندگان قبلی برات استناد کنند. منظور از روابط شخصی، همه روابط معاملاتی است که موجب صدور یا انتقال سند مزبور شده و همچنین اموری مانند پرداخت وجه برات یا تهاتر، تبدیل تعهد، که بین صاحبان امضا یا براتکش یا دارندگان قبلی (بد سابق) واقع می‌شود. با توجه به تعریف مزبور، فقط ایراداتی قابل استناد نیست که مربوط به روابط شخصی باشد، اما اگر ایرادی مربوط به خود سند و تعهد براتی باشد از قبیل ایراد مجعول بودن امضا یا عدم اهلیت صادر کننده در حین صدور سند در مقابل دارنده قابل استناد است. (برزش آبادی، ۱۳۸۹: ۳۹)

به هر حال، بر اصل مزبور، همچون بسیاری اصول دیگر بر اسناد تجاری، استثنائاتی وارد است. قانون متحدالشکل ژنو، اصل غیر قابل استناد بودن ایرادات را با استثنائاتی روبه رو می‌داند. از یک منظر اگر سند شرایط تعیین شده از سوی قانون را دارا نباشد، هر کسی می‌تواند ایراد بگیرد و بگوید این نوشته مثلاً برات نیست.

بنابراین، اسناد تجاری باید واجد شرایط شکلی و صوری مقرر در قانون تجارت باشد، شرایطی که به شکل و ظاهر سند مربوط می‌شود و عدم رعایت این شرایط، سند را از تجاری بودن و امتیازات خاص آن، از جمله مسئولیت تضامنی امضاء کنندگان، اصل استقلال امضاها و عدم توجه به ایرادات خارج می‌سازد. مثلاً چنانچه در برات نام محال علیه (براتگیر) ذکر نشده باشد، با توجه به مواد ۲۲۳ و ۲۲۶ قانون تجارت، مقررات مربوط به بروات تجاری در مورد آن جاری نخواهد شد. در این صورت، هر امضاء کننده ای می‌تواند در مقابل دارنده با حسن نیت یا حتی بدون حسن نیت ایراد کند یا اگر در انتقال سند، مقررات ظهر نویسی رعایت نگردد، مسئولیتی متوجه ظهر نویس نخواهد بود، زیرا استفاده از تضمینات قانونی و امتیازات مربوط از سوی ذی نفع، موکول به تنظیم و انتقال صحیح این اسناد است، هم چنان که اگر دارنده، تکالیف مربوط به مرحله اجرای سند مانند درخواست و اقامه دعوا در مهلت‌های مقرر قانونی را انجام ندهد، حتی مراجعه به ظهر نویسان و ضامن‌های آنها را از دست می‌دهد و امضاء کنندگان مذکور می‌توانند در مقابل دارنده، ایراد عدم مسئولیت کنند. از جهتی دیگر امضا کننده سند تجاری می‌تواند ادعا کند که امضای منتسب به او جعل شده و او این سند را امضا نکرده است. (همان: ۸۶)

ب- اصل مستقل بودن امضاها

دومین اصلی که بر اسناد تجاری حکومت دارد، اصل استقلال امضاهاست. به موجب این اصل، هر امضا بر روی سند به هر عنوان (اعم از صادر کننده یا ظهر نویسی یا ضامن) مستقل از دیگر امضاها اعتبار دارد. بنابراین، اگر نسبت به اعضای ظهر نویسی ایرادی (مثلاً ادعای جعل) مطرح گردد، صادر کننده نمی‌تواند از پرداخت وجه سند به دارنده با حسن نیت خودداری کند، زیرا صادر کننده به اعتبار امضای خود در قبال دارنده سند تجاری مسئولیت دارد.

International Conference on "the Third Millennium and Humanities"

May 11, 2016

کنفرانس بین المللی هزاره سوم و علوم انسانی

در ماده (۱۰) کنوانسیون ۱۹۳۱ ژنو راجع به چک آمده است: «در صورتی که چک با امضای اشخاصی باشد که فاقد اهلیت جهت پذیرش تعهد از طریق چک هستند، یا چک تضمین امضاهای مجعول یا امضای اشخاص موهوم و یا امضاهایی باشد که بنا به دلایل دیگری نتوان امضاء کننده یا کسانی را که به نمایندگی از طرف آنها چک امضا شده است متعهد نمود، مسئولیت سایر اشخاص امضاء کننده چک به قوت خود باقی است.» ماده (۷) کنوانسیون ۱۹۳۰ ژنو (راجع به برات) نیز مقررات مشابهی دارد. اما در قانون تجارت ایران حکم صریحی در این باب مقرر نشده است. (فخرایی، ۱۳۷۶: ۶۶)

ج- اصل استقلال قلمرو تعهد

امضاء کننده سند تجاری به صرف صدور یا ظهنویسی، پرداخت وجه آن را تعهد می‌نماید. این تعهد ناشی از امضای سند تجاری است که مستقل از دیگر اسباب بدهی می‌باشد. نفس صدور و امضای سند تجاری منشأ بدهی است. بنابراین، برائت ذمه مدیون فقط از طریق پرداخت وجه سند حاصل می‌شود. نتیجه عملی اصل استقلال تعهد سند تجاری این است که نه تنها ادعای پرداخت وجه سند به ایادی قبلی دارنده سند پذیرفته نیست، بلکه اگر خواننده مدعی شود که وجه چک را به شخص خواهان پرداخت نموده است و رسیدی هم از خواهان ارائه نماید، ولی خواهان مدعی شود که وجه مربوط به دین دیگری بوده و چک بابت بدهی جداگانه ای صادر شده است، در این صورت بار اثبات دلیل پرداخت وجه چک بر عهده متعهد سند تجاری است، زیرا اصل بر این است که بدهی ناشی از چک، بدهی مستقلی است و تا زمانی که لاشه چک نزد خواهان باشد، اصل بر بقای تعهد خواننده است. (صادقی مزیدی، ۱۳۹۳: ۴۹)

د- اصل اشتغال ذمه

وجود سند در دست مدعی، دلیل اشتغال ذمه امضاء کننده سند است. آرای متعددی از محاکم صادر شده که بر این اصل تأکید نموده اند. مقتضای اوصاف و اصولی که برای اسناد تجاری ذکر می‌شود، این است که اصل بر اشتغال ذمه باشد. به موجب این اصل، حتی در مواردی که ایرادات و دفاعیات خواننده قابل استماع و در نتیجه دعوا مؤثر باشد، تا زمانی که وی ادعای خود را ثابت نکرده باشد، حکم به اشتغال ذمه او داده خواهد شد. بنابراین، در دعوی راجع به اسناد تجاری، خواهان جز ارائه لاشه سند، تکلیفی به ارائه دلیل دیگر ندارد. بلکه وظیفه خواننده است که اگر مدعی برائت ذمه خود می‌باشد، برای اثبات ادعای خود دلیل اقامه نماید.

رای دادگاه بدوی منعکس در دادنامه شماره ۱۸/۳۱۸/۷۳ مورخ ۱۳۷۴/۰۶/۱۹ شعبه ۱۸ دیوان عالی کشور متضمن این معنا است که اصل بر اشتغال ذمه است و ادعای خواننده مبنی بر پرداخت وجه چک به دست دارنده قبلی آن بر فرض صحت پرداخت دین از ناحیه مدیون به غیر داین است که چنین ادعایی قانوناً قابل ادعا نمی‌باشد. در بخشی از رأی مزبور آمده است: «آقای (الف) دادخواستی به خواسته صدور حکم بر محکومیت خواننده به پرداخت مبلغ ... ریال بانضمام هزینه دادرسی به طرفیت آقای (ش) تقدیم دادگاه حقوقی آمل نموده و به شرح مذکور در دادخواست توضیح داده است خواننده به موجب سه فقره چک های شماره ... جمعاً مبلغ ... ریال به وی بدهکار و به استناد فتوایی چک ها و برگشتی های بانک رسیدگی و صدور حکم را خواستار گردیده ... خواننده لایحه تقدیم داشته ... و در آن اعلام داشته وجه یک فقره چک را پرداخت نموده و رسید دارم ... و خواهان نیز لایحه تقدیم داشته و در آن اعلام داشته رسید مربوط به شخص دیگری بوده و او پولی بابت چک نگرفته است...، نظر به اینکه فتوایی مصدق چک های اسنادی و گواهی های عدم پرداخت وجه آن که صحت صدور و اصالت آن مصون از ایراد خواننده می باشد دلالت بر اشتغال ذمه نامبرده به میزان خواسته در قبال خواهان دارد و دفاع خواننده به شرح لایحه ابزاری مبنی بر اینکه وجه چک شماره ... به موجب رسید مورخ ... پرداخت شده است، موردی برای طرح دعوی نیست. این استدلال به نظر دادگاه موجه نمی باشد، زیرا فتوایی مصدق رسید مورخ ... ابزازی خواننده ظاهراً حکایت بر دریافت مبلغ یک میلیون ریال توسط شخصی به نام ... از خواننده دعوی بابت چک آقای (الف) را دارد که این ادعای خواننده بر فرض صحت پرداخت از ناحیه مدیون به غیر داین است که با توجه به انکار خواهان از دریافت وجه مذکور طبق ماده ۲۷۱ قانون مدنی چنین ادعایی قانوناً قابل اعتنا نمی باشد و در آنجا خواننده دلیل دیگری بر پرداخت وجوه مورد مطالبه و برائت ذمه خود ابزاز و ارائه نموده است. بنابراین، دادگاه دعوی خواهان را محمول بر صحت تشخیص داده و مستنداً به ماده (۵۱۹) قانون آیین دادرسی مدنی خواننده به پرداخت مبلغ ... ریال بابت اصل خواسته و مبلغ ... ریال بابت هزینه دادرسی و دفتر به نفع خواهان محکوم می نماید.» (همان: ۵۳-۵۲)

International Conference on "the Third Millennium and Humanities"

May 11, 2016

کنفرانس بین المللی هزاره سوم و علوم انسانی

۵- اصل مدیونیت

در حقوق مدنی پرداخت مال، دلیل بدهکاری نیست، زیرا پرداخت مال ممکن است تحت عناوینی از قبیل قرض، عاریه، امانت و غیره باشد. در ماده ۲۶۵ قانون مدنی آمده است؛ « هر کس مالی به دیگری بدهد ظاهر در عدم تبرع است. بنابراین اگر کسی چیزی به دیگری بدهد بدون اینکه مقروض آن چیز باشد می تواند استرداد کند». به موجب این ماده صرف پرداخت ظهور در مدیونیت ندارد. بنابراین، اگر کسی همین که ثابت کند مالی به دیگری داده است، حق دارد استرداد آن را بخواهد. ماده ۳۰۲ قانون مدنی مقرر می دارد؛ « اگر کسی اشتبهاً خود را مدیون می دانست آن دین را تأدییه کند حق دارد از کسی که آن را بدون حق اخذ کرده است استرداد نماید.»

اگر دریافت کننده مدعی شود که پرداخت بابت طلبی بوده که از پرداخت کننده داشته است، باید ادعای خود را ثابت کند. در اینجا پرداخت کننده تکلیفی بر اثبات عدم بدهی خود ندارد، زیرا به موجب ماده ۲۶۵ قانون مدنی، دادن مال دلیل مدیونیت نمی کند. اما در اسناد تجاری اصل بر مدیونیت امضاء کننده سند است. بنابراین، اگر کسی سند تجاری به دیگری بدهد، اصل بر این است که مدیون آن شخص بوده است. نتیجه عملی این اصل آن است که اولاً، اگر دارنده سند، وجه آن را مطالبه کند، صادر کننده نمی تواند به صرف ادعای اینکه مدیون نبوده است از پرداخت وجه سند امتناع نماید. ثانیاً، اگر شخصی به موجب چک مبلغی به دیگری پرداخت کرده باشد، تا وقتی که عنوان قرض یا هر عنوان دیگری را که مفید حق استرداد او باشد، ثابت نکرده باشد، نمی تواند به استناد مواد ۲۶۵ و ۳۰۲ قانون مدنی استرداد آن را بخواهد. با این وجود، بایستی توجه داشت که اگر صادر کننده سند (مثلاً چک) با ارایه دلیل از جمله مندرجات متن چک یا هر نوشته یا دلیل دیگری ثابت کند که صدور سند بابت دین نبوده و بلکه حق استرداد داشته است، در این صورت فقط از شخصی که سند را به او تسلیم کرده است حق استرداد دارد. به عبارت دیگر، ادعای حق استرداد در مقابل انتقال گیرندگان بعدی سند قابل استماع نیست.

شرایط ماهوی اسناد تجاری برای تحقق مسئولیت امضاء کنندگان

الف- رضایت

برای آنکه اسناد تجاری، سند تجاری لازم الاجرا تلقی شود، باید امضاء شده باشد. امضاء سند تجاری، دلیل رضایت صادر کننده آن است. البته، برای آنکه برات دهنده مسئول برات تلقی شود، لازم نیست که شخصاً ذیل ورقه برات را امضا کرده باشد. در اینجا به ترتیب فروض صدور برات به عنوان اصیل و صدور برات به وکالت را مورد بررسی قرار می دهیم:

صدور برات توسط شخص برات دهنده:

این رایج ترین طریق صدور برات است و اشخاص حقیقی همواره شخصاً برات را امضا می کنند. براتی که بدون رضایت برات دهنده صادر شده است برات تلقی نمی شود. این چنین است به خصوص زمانی که امضاء صادر کننده جعل شده باشد، چه امضاء معجول حکایت از رضایت کسی که امضاء منتسب به او است ندارد. در حقوق فرانسه، که مانند هر سیستم حقوقی دیگر، این قواعد مورد عمل است، صادر کننده ای را که رضایت به صدور برات نداده لیکن صدور آن را تسهیل کرده است و موجب شده امضاء او جعل شود، مقصر تلقی کرده و بر اساس مقررات مسئولیت مدنی مسئول می دانند. کسی که امضاء صادر کننده را جعل کرده است، البته ممکن است به عنوان جعل در نوشته های تجاری جزاً محکوم شود (ماده ۱۵۰ قانون جزا) (Ripert et Roblot, op cit, no 1958) در انگلستان نیز، که شرط صحت برات، امضاء آن توسط برات دهنده است و امضاء برات تنها دلیل رضایت او تلقی می شود، هر گاه کسی امضاء برات دهنده را در برات جعل کند، برات دهنده به هیچوجه مسئول نخواهد بود و دارنده چنین براتی فقط حق مراجعه به جاعل را دارد. (Richardson, op cit, no 64)

رضایت صادر کننده کامل نخواهد بود مگر آنکه برات، پس از امضاء صادر کننده، توسط او به دارنده تسلیم شده باشد. در حقوق فرانسه نیز رضایت در صورتی وجود دارد که برات، پس از صدور توسط دارنده، توسط او نیز تسلیم شده باشد. معذک، از آنجا که صادر کننده آتراً ایجاد کرده است، مسئول خسارات ناشی از به جریان افتادن آن توسط اشخاص ثالث است. بنابراین در مقابل دارنده با حسن نیت مسئول خواهد بود. (Ripert et Roblot, op cit, no 1958)

International Conference on "the Third Millennium and Humanities"

May 11, 2016

کنفرانس بین المللی هزاره سوم و علوم انسانی

معدلک، در رابطه با دارنده باید قائل به تفکیک شد، هرگاه دارنده کسی باشد که بدون رضایت صادر کننده برات را تحصیل کرده و قبل از او دارنده ای وجود ندارد، صادر کننده حق ایراد عدم رضایت به تسلیم را خواهد داشت. لیکن هرگاه، دارنده کسی است که از ظهرنویس برات را تحصیل نموده، در مقابل او نمی توان مدعی عدم رضایت به سبب عدم تسلیم برات شد.

در حقوق ایران گر چه این نکته صراحتاً در قانون پیش بینی نشده است، ولی از دیرباز مورد قبول حقوقدانان است (کاویانی، ۱۳۸۳: ۵۲) و منطقی است، چه امضاکننده؛ با امضاء برات، اراده خود را مبنی بر پرداخت وجه آن به دارنده برات ابراز داشته است و دارنده به صرف ملاحظه ظاهر صحیح برات محق به مراجعه به مسولینی است که رضایت خود را ابراز داشته اند. البته، در حقوق ما چون حقوق کشورهای دیگر، هر امضاکننده ای در حدود آنچه رضایت داده است مسئولیت خواهد داشت. بنابراین، صادر کننده در حدود آنچه حین صدور امضا کرده است مسئولیت خواهد داشت و اگر بعداً تغییری در برات داده شد تغییرات مزبور به او ارتباط پیدا نمی کنند. همچنین است هرگاه صادر کننده یک شرط اختیاری در برات گذاشته باشد که در این صورت مسئولیت او در حدود همان شرط خواهد بود. (ستوده، ۱۳۷۵: ج ۳/ ۲۵)

صدور برات توسط وکیل

در حقوق فرانسه قید وکالت در برات در صورت وجود قرارداد وکالت موجب مسئولیت کامل اصیل است و نه مسئولیت محدود او؛ همچنین در مورد شرکت های بازرگانی، در فرانسه شرکت علی الاصول مسؤل کامل عمل مدیری است که به وکالت عمل کرده است، مگر آنکه مدیر خارج از حدود اساسنامه عمل کرده و دارنده از این امر آگاه بوده است. به عبارت دیگر در حقوق فرانسه اصل بر مسولیت کامل شرکت است مگر آنکه خلاف آن ثابت شود، و خلاف آن نیز با اثبات این نکته ثابت می شود که دارنده از اساسنامه خبر داشته است و اساسنامه مسئولیت شرکت را به عنوان اصیل محدود کرده است. (قره داغی، ۱۳۹۰: ۸۵)

در حقوق ایران در رابطه با صدور برات به وکالت قانون تجارت ایران به اختصار برگذار کرده است. در واقع تنها ماده ای در قانون تجارت ایران که به وکالت در صدور برات اشاره دارد ماده ۲۲۷ است به این عبارت: «برات ممکن است به دستور و حساب شخص دیگری صادر شود». لیکن، از آنجا که عدم پیش بینی قواعد دقیق از جانب قانونگذار ما را از جستجوی راه حل مسائلی که در عمل ممکن است بروز نماید معاف نمی کند، لازم است با مراجعه به مقررات قانونی دیگر و اصول کلی حقوق، رژیم حقوقی صدور برات به وکالت را در حقوق ایران بیابیم.

آنچه مسلم است این است که ماده ۲۲۷ قانون تجارت اجازه صدور برات به دستور و حساب شخص برات دهنده را داده است. دستور برات دهنده، که باید به آمر تعبیر کرد، به دوصورت ممکن است تحقق یابد: به صورت حق العمل کاری و به صورت وکالت کلاسیک. حق العمل کاری موقعی مصداق دارد که آمر اجازه داده است که وکیل برات را به نام خود و به حساب او (آمر) صادر کند.

در لایحه اصلاح قسمتی از قانون تجارت مصوب ۴۷/۲/۲۴ وضعیت مدیری که به وکالت از طرف شرکت سهامی عمل می کند مشخص شده است. در واقع ماده ۱۱۸ لایحه اخیر مقرر می دارد که: «...مدیران شرکت دارای کلیه اختیارات لازم برای اداره امور شرکت میباشند مشروط بر آنکه تصمیمات و اقدامات آنها در حدود موضوع شرکت باشد. محدود کردن اختیارات مدیران در اساسنامه یا به موجب تصمیمات مجامع عمومی فقط از لحاظ روابط بین مدیران و صاحبان سهام معتبر بوده و در مقابل اشخاص ثالث باطل و کان لم یکن است». پس، هرگاه مدیری براتی را به وکالت از طرف شرکت سهامی صادر کند، عنوان کردن این نکته که صادر کننده از حدود اختیارات خود به موجب اساسنامه یا قرارداد میان شرکت و مدیر خارج شده است مسموع نیست و شرکت (موکل) در مقابل اشخاص ثالث شخصاً مسؤل خواهد بود. در مورد شرکت با مسئولیت محدود نیز قانونگذار قید خاصی در این رابطه کرده است: «مدیران شرکت کلیه اختیارات لازمه را برای نمایندگی و اداره شرکت خواهند داشت، مگر اینکه در اساسنامه غیر این ترتیب مقرر شده باشد. هر قراردادی راجع به محدود کردن اختیارات مدیران که در اساسنامه تصریح به آن نشده در مقابل اشخاص ثالث کان لم یکن است» تفاوت این ماده با ماده ۱۱۸ لایحه اصلاح قسمتی از قانون تجارت راجع به شرکت های سهامی روشن است. در اینجا شرکت فقط در حدود اساسنامه مسؤل است. پس اگر اساسنامه حدودی برای اقدامات مدیر معین کرده باشد شرکت می تواند از انجام تعهد خود نسبت به دارنده برات در حدود مقررات اساسنامه سرباز زند. (عرفانی، ۱۳۷۲: ۱۲)

ب- اهلیت

International Conference on "the Third Millennium and Humanities"

May 11, 2016

کنفرانس بین المللی هزاره سوم و علوم انسانی

از آنجا که صدور برات یک عمل حقوقی است طبیعی است که صحت برات موکل به این باشد که صادرکننده دارای اهلیت باشد. اما رژیم اهلیت در امر صدور برات با آنچه در حقوق مدنی می گذرد تفاوت هایی دارد که باید مورد مطالعه قرار گیرد. به ویژه آنکه برخلاف آنچه در امور مدنی می گذرد، در برات اصل استقلال امضانات مسؤلین حاکم است و برات ممکن است از ناحیه شخص محجوری صادر شود و سپس دست به دست بگردد.

در حقوق فرانسه برات عمل تجاری شکلی تلقی میشود و قانونگذار، در ماده ۶۳۲ قانون تجارت، آنرا عمل تجاری محسوب می کند، حتی اگر بین اشخاص غیر تاجر باشد. حقوقدانان این کشور عقیده دارند که برای صدور برات و به طور کلی برای پذیرش تعهدات براتی باید صادرکننده اهلیت انجام امور تجاری را داشته باشد. (Rodiere et Oppetit, op.cit, no53)

اما برای آنکه اشخاص غیر محجور بتوانند برات صادر کنند، علاوه بر آنکه باید از ۱۸ سال به بالا داشته باشند، لازم است ممنوع از تجارت نیز نباشند. این امر به این معنی نیست که صادرکننده برات باید حتما تاجر باشد، بلکه باید کسی باشد که بتواند عمل تجاری انجام دهد. حتی لازم نیست صادرکننده شغل خاصی داشته باشد تا بتواند برات صادر کند. بنابراین هرگاه صادرکننده اهلیت انجام اعمال تجاری را نداشته باشد. برات صادره از ناحیه او باطل است. معذک، باید گفت که اولاً در صورتی که صادرکننده ای که اهل نبوده به ضرر دارنده بلا جهت داده شده به دارنده باز پس دهد، ثانیاً بطلان تعهد محجور اثری در اعتبار امضانات دیگری که ممکن است در برات موجود باشد ندارد. ولی بطلان تعهد محجور قابل طرح است حتی در مقابل دارنده با حسن نیت برات. (Cass. 19 fev. 1856, D.56. I. 86, S.56. I. 301)

در حقوق ایران این قاعده که، صادرکننده برات باید حین صدور اهلیت داشته باشد مورد بحث و تردید نیست. النهايه، بعضی گفته اند که چون صدور برات یک عمل تجاری است، صادرکننده باید دارای اهلیت تجاری باشد. (صفری، ۱۳۸۰: ۱۵۳) واقعت این است که صدور برات گرچه ذاتاً تجاری است، لیکن صحت برات نیاز به این ندارد که صادرکننده حتما تاجر باشد و یا اهلیت تجاری داشته باشد و یا انجام اعمال تجاری برای او ممنوع نشده باشد. اگر مثلاً یک قاضی دادگستری یک برات را صادر کند، همین که اهلیت انجام معاملات را دارد، کافی است و نمی توان گفت که چون او قاضی است و نمی تواند به امر تجارت مبادرت ورزد براتش باطل است.

اهلیت صدور برات در حقوق بین الملل خصوصی

به موجب ماده ۲ قرارداد ژنو، مصوب ۷ ژوئن ۱۹۳۰ که راجع به حل بعضی موارد تعارض قوانین است: «اهلیت شخص برای قبول تعهد در مورد برات و سفته به موجب قانون ملی او تعیین می گردد. هر گاه قانون ملی مذکور صلاحیت اعمال قانون کشور دیگری را اعلام دارد، قانون اخیر قابل اعمال خواهد بود.» به این ترتیب، به موجب این متن، در مورد اهلیت امضاء کنندگان برات، اصل بر صلاحیت قانون ملی شخص متعهد است. این اصل در حقوق بین الملل خصوصی اکثر دولتهای امضا کننده قرارداد موضوع کنوانسیون مزبور، پذیرفته شده است. (اخلاقی، ۱۳۸۶: ۸۹) چون کشور ما به این کنوانسیون نپیوسته، مقررات آن در سیستم حقوقی ما گنجانده نشده است و بنابراین، در این مورد ما به سیستم تعارض قوانین خود متکی هستیم.

به موجب ماده ۹۶۲ قانون مدنی ایران: «تشخیص اهلیت هر کس برای معامله کردن، بر حسب قانون دولت متبوع خواهد بود؛ مع ذلک، اگر یک نفر تبعه خارجه، در ایران عمل حقوقی انجام دهد، در صورتی که مطابق قانون دولت متبوع خود برای انجام آن عمل، واجد اهلیت نبوده و یا اهلیت ناقص داشته است، آن شخص برای انجام آن عمل، محسوب خواهد شد، در صورتی که قطع نظر از تابعیت خارجی او، مطابق قانون ایران نیز بتوان او را برای انجام آن عمل دارای اهلیت تشخیص داد...» در واقع، هدف از وضع این ماده ایجاد ثبات و اطمینان در آن معاملاتی است که بین اتباع ایرانی و اتباع خارجی در ایران صورت گرفته است. اتباع ایرانی حق دارند معاملاتی را که در ایران با اتباع خارجی انجام می دهند، صحیح تلقی کنند؛ حتی اگر طرف خارجی، مطابق قانون دولت متبوعش واجد اهلیت نبوده یا اهلیت ناقص داشته باشد؛ زیرا تبعه ایرانی توان اطلاع از کلیه مقررات حقوقی کشورهای بیگانه را ندارد و صرف اینکه با حسن نیت عمل می کند کافی است و قانون خود او، وی را حمایت می کند. این قاعده در حقوق فرانسه نیز مورد قبول است و بر مبنای نظریه موسوم به «نظریه لیزاردی» (اسکینی، ۱۳۷۱: ۸۳) استوار است.

به موجب قواعد حل تعارض ایران، اهلیت اشخاص حقوقی نیز، تابع قانون ملی آنهاست. برای تعیین اینکه شخص حقوقی اهلیت صدور برات و به طور کلی، انجام دادن هر گونه معامله برواتی را داشته است یا خیر، باید به قانون دولت متبوع او مراجعه کرد و به این منظور، باید تابعیت شخص حقوقی مشخص شود. در این باره، ماده ۵۹۱ قانون تجارت می گوید: «اشخاص حقوقی تابعیت مملکتی را دارند که اقامتگاه آنها در آن

International Conference on "the Third Millennium and Humanities"

May 11, 2016

کنفرانس بین المللی هزاره سوم و علوم انسانی

مملکت است.» منظور از اقامتگاه نیز اقامتگاه اداری یا مرکز اصلی شرکت است که مجامع عمومی و هیئت مدیره در آنجا تشکیل می گردد و راجع به سرنوشت شخص حقوقی و روش کار آن تصمیم گیری می شود. (اخلاقی، ۱۳۸۶: ۸۹)

ج- جهت یا علت صدور برات

هر معامله براتی (صدور، ظهنویسی، ضمانت و قبول) معمولاً براساس معامله‌ای قبلی صورت گرفته که به معامله اصلی تعبیر می شود. صادرکننده برات را امضاء می کند زیرا دارنده برات به او کالایی فروخته یا به او خدمتی کرده است؛ براتگیر برات را قبول می کند چرا که از صادرکننده برات کالایی دریافت کرده و یا خدمتی دریافت خواهد کرد و باید ثمن معامله و یا اجرت خدمت را به صادرکننده بپردازد.

در حقوق ایران، قانون تجارت راجع به مشروع بودن جهت معامله برواتی اشاره‌ای ندارد. بنابراین در رابطه با برات مقررات عام حقوق مدنی علی‌الاصول لازم‌الرعایه است. اما در قانون مدنی ما صحبتی از علت معامله نشده است و بند ۴ ماده ۱۹۰ قانون مدنی که از شرایط صحت معاملات صحبت می کند فقط جهت نامشروع را مبطل قرارداد تلقی می نماید. اما منظور از جهت در این ماده چیست؟ جهت عبارت از داعی است که در یکی از متعاملین قبل از معامله پیدا می شود و سبب انجام معامله می گردد. (امامی، ۱۳۸۹: ۲۱۵) جهت پیش از معامله تصور می شود و پس از معامله ممکن است در خارج ایجاد گردد یا ننگردد. ماده ۲۱۷ قانون مدنی تصریح جهت معامله را در قرارداد ضروری ندانسته است ولی تأکید می کند که «اگر تصریح شده باشد باید مشروع باشد و الا معامله باطل است». علت معامله امری است که متعاملین برای رسیدن به آن معامله را انجام می دهند و در هر قراردادی همیشه یکسان است. مثلاً در قرارداد بیع علت معامله برای بایع همیشه پرداخت ثمن است و برای خریدار تملیک مبیع. اگر ثابت شود که تعهد بدون علت است باید بر آن بود که قرارداد باطل است (همان: ۲۲۶)، چه فرض بر این است که تعهد کننده قصد انشاء و اراده واقعی بر انجام معامله نداشته است، چه تعهد کردن شخص عاقل، با توجه به آثار تعهد، هیچ زمان بدون علت و مقصود نیست. معذک، همانطور که قید جهت در قرارداد ضروری نیست، قید علت قرارداد در آن نیز لازم نمی باشد. النها به هرگاه ثابت شود که علت غیر مشروع بوده است معامله باطل خواهد بود. در قانون فرانسه، که قانون مدنی ما شرایط اساسی صحت معامله را با تغییرات مختصری از آن اقتباس کرده است (کانوزیان، ۱۳۸۴: ۹۶)، صحبتی از جهت به عنوان باطل کننده تعهد نشده است و فقط در مواد ۱۱۳۱ قانون مدنی تعهد بدون علت یا مبتنی بر علت غلط یا علت غیر مشروع، بلا اثر قلمداد گردیده است. ماده ۱۱۳۲ قانون مدنی نیز مقرر می کند که «قرارداد معتبر است اگر چه علت آن ذکر نشده باشد» موارد علت غیر مشروع نیز در ماده ۱۱۲۳ بیان شده‌اند: «علت زمانی غیر مشروع است که به وسیله قانون ممنوع یا برخلاف خلاق حسنه و یا مخالف نظم عمومی باشد.»

در حقوق این کشور، علت برات شرط اعتبار تعهد براتی صادرکننده است (Ripert et Roblot, op. cit, no 1962) لیکن اهمیت این قاعده محدود است به رابطه میان صادرکننده و کسی که برات به او واگذار می شود و یا به رابطه صادرکننده و کسان دیگری که برات را با سوء نیت تحصیل می کنند. صادرکننده در مقابل کسانی که با حسن نیت برات را دریافت می دارند، به خاطر صدور براتی که به جریان انداخته است، مسؤول است مشروط بر اینکه برات صورت قانونی داشته باشد. رویه قضایی فرانسه در این رابطه چنین رأی داده است که پرداخت ثمن فروش خانه ای که برای اعمال غیرمشروع فروخته شده بلا اثر و براتی نیز که به عنوان وسیله پرداخت صادر گردیده باطل است (Cass. Req. 17 juill.1905, D.) (1906, I. 72)

به طور خلاصه باید گفت که آهسته آهسته در فرانسه فکر جستجوی یک علت موضوعی، که مورد قبول نظریه پردازان کلاسیک فرانسه بود، کنار گذاشته می شود و رویه قضایی جستجو می کند که به علت رنگ شخصی بدهد، یعنی دلایل شخص معامله کننده را نیز که به جهت ها و یا داعی هاتعبیر می شوند به علت به معنی کلاسیک کلمه، یعنی هدف مستقیمی که طرفین را به انجام معامله کشانده است، مخلوط و جمع کند.

International Conference on "the Third Millennium and Humanities"

May 11, 2016

کنفرانس بین المللی هزاره سوم و علوم انسانی

در نظام حقوقی ایران شرط عدم مسئولیت یا محدودکننده مسئولیت در مورد صادرکنندگان اسناد تجاری به طور مطلق قابل پذیرش نیست خصوصاً در مورد سفته و چک و همچنین در مورد برات گیر که متعهد اصلی پرداخت وجه برات است؛ زیرا پذیرش شروط مزبور با هدف اساسی اسناد تجاری مغایر بوده و به اعتبار آنها لطمه وارد می‌سازد، ولی در مورد ظهرنویس تردید کمتری وجود دارد و در نتیجه با توجه به اصول حقوقی از جمله اصل حاکمیت اراده می‌توان نسبت به پذیرش آن اقدام کرد و در کنوانسیون‌های مورد بحث نیز که اغلب مقررات مشابهی وجود دارد در مورد برات گیر در خصوص شرط عدم مسئولیت مقررات صریحی وجود ندارد که از آن عدم جواز قابل استفاده است اگر چه شرط محدودکننده مسئولیت با توجه به پذیرش قبولی مشروط و قبولی جزئی برات کمتر قابل تردید است.

اولین کسی که برات را به گردش می‌اندازد و در مدار مسئولیت تضامنی قرار می‌دهد برات کش است. برات کش با صدور برات خود را متعهد به پرداخت وجه آن در سررسید معین نموده و ضامن قبولی برات نزد برات گیر می‌شود. این که برات دارای محل باشد یا فاقد آن و برات گیر آن را قبول نماید یا نه، تاثیری در مسئولیت تضامنی برات کش ندارد و دارنده برابر مواد ۲۳۷ و ۲۴۹ ق ت ح ق دریافت وجه آن از برات کش را خواهد داشت. برات گیر با قبولی برات مسئولیت تضامنی خویش را نزد دارنده (طلبکار) تثبیت و مسجل می‌کند. وی تا زمانی که برات را امضاء نکرده باشد هیچ گونه مسئولیتی نخواهد داشت ولو این که برات کش محل برات را نزد وی تامین نموده باشد. برات باید نزد برات گیر دارای محل باشد تا منجر به قبولی شود.

در حقوق فرانسه، مسئولیت شخص ثالث قبول کننده عین مسئولیت شخصی است که به نفع او دخالت شده است. در حقوق ما نیز مسئولیت قبول کننده ثالث همان مسئولیت صادر کننده و ظهر نویس است، بر حسب مورد. ولی، بر خلاف حقوق فرانسه مسئولیت قبول کننده ثالث در مقابل دارنده برات بسته به زمان قبول فوق نمی‌کند. بلکه دقیقاً همان مسئولیتی را خواهد داشت که شخصی که به نفع او برات را قبول کرده است. شرایط تحقق مسئولیت مسئولان چک، علاوه بر شرایط شکلی و ماهوی چک، رعایت مهلت در مراجعه به بانک و تسجیل عدم پرداخت یا کسر موجودی می‌باشد.

ماده ۲۴۹ قانون تجارت صرفاً بر مسئولیت تضامنی امضاکنندگان برات در خصوص اصل وجه برات ناظر است و به خسارت تأخیر تأدیه ارتباطی ندارد. این حکم مطابق مواد ۳۰۹ و ۳۱۴ قانون تجارت در مورد سفته و چک نیز قابل اعمال می‌شود. هر چند تسری آن به ضامن چک محل اختلاف است. با توجه به ماده ۳۰۴ قانون تجارت باید به مسئولیت تضامنی امضاکنندگان برات نسبت به خسارت تأخیر تأدیه قائل بود. همین حکم با توجه به ارجاعی که در ماده ۳۰۹ این قانون صورت گرفته، در مورد سفته نیز معتبر است. اما، در خصوص چک به دلیل تفاوت مستند قانونی و با توجه به استثناء بودن مسئولیت تضامنی و لزوم وقوف بر قدر متیقن، نمی‌توان به مسئولیت تضامنی تمام امضاکنندگان چک نسبت به خسارت تأخیر تأدیه قائل شد. بلکه، باید حسب ظاهر تبصره ماده ۲ قانون صدور چک، فقط صادر کننده را در این خصوص مسئول دانست.

منابع

۱. اخلاقی، بهروز. (۱۳۷۳). اسناد تجاری در قلمرو حقوق تجارت بین‌الملل، مجله حقوقی؛ شماره ۱۲.
۲. اسکینی، ربیعا. (۱۳۷۱). مباحثی از حقوق تجارت بین‌الملل، تهران: انتشارات امیر کبیر.
۳. اسکینی، ربیعا. (۱۳۹۳). حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک)، چاپ بیستم، تهران: انتشارات سمت.
۴. امامی، حسن. (۱۳۸۹). حقوقی مدنی، جلد اول، تهران: انتشارات حق گستر.
۵. برزش آبادی، حمزه. (۱۳۸۹). جایگاه اصل عدم توجه به ایرادات در اسناد تجاری در حقوق ایران با لحاظ کنوانسیون برات و سفته بین‌المللی (آنستیرال)، پایان‌نامه‌ی کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.
۶. ستوده، حسن. (۱۳۷۵). حقوق تجارت، جلد سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۷. صادقی مزیدی، رسول. (۱۳۹۳). حقوق اسناد تجاری: با نگرش به اسناد و کنوانسیون‌های بین‌المللی و همراه با بررسی تحولات لایحه جدید قانون تجارت، تهران: انتشارات جنگل.
۸. صفری، محمد. (۱۳۸۰). حقوق بازرگانی (اسناد)، تهران: شرکت سهامی انتشار.
۹. عرفانی، محمود. (۱۳۷۲). حقوق تجارت بین‌الملل، جلد اول، تهران: انتشارات جهاد دانشگاهی.

International Conference on "the Third Millennium and Humanities"

May 11, 2016

کنفرانس بین المللی هزاره سوم و علوم انسانی

۱۰. فخراچی، محمد. (۱۳۷۶). تحلیل اصل استقلال اعضانات در اسناد تجاری و بررسی تطبیقی آن در حقوق ایران و انگلیس، پایان نامه کارشناسی

ارشد، دانشگاه تربیت مدرس.

۱۱. قره داغی، سینا. (۱۳۹۰). بررسی مسئولیت ضامن در اسناد تجاری بر اساس حقوق تجارت ایران و کنوانسیون ژنو، پایان نامه کارشناسی ارشد،

موسسه آموزش عالی غیر دولتی غیر انتفاعی کار.

۱۲. کاتوزیان، ناصر، حقوق مدنی، عقود اذنی، وثیقه های دین، عقود معین - ۳، شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۴

۱۳. کاویانی، کورش. (۱۳۸۳). حقوق اسناد تجاری، تهران: نشر میزان.

۱۴. گلندی، احمد رضا. (۱۳۷۳). بررسی تحلیلی اصل عدم توجه ایرادات در اسناد تجاری در حقوق ایران، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه

تربیت مدرس.

15. Byles (J.B.), Bills of exchange, by MEGRAH(M.) and RYDER (F.R), 25th edition, London, Sweet and Maxwell, 1983

16. Richardson, (D), A guide to negotiable instruments, fifth edition, butterworths, London 1976.

17. Ripert(G.) et Roblot(k.), Traite de Droit Commercial, t.2, 12 edition, L.G.D.H., Paris, 1958.

18. Rodier(R.) et Oppetit(B.), Droit Commercial, 8e edition, Precis Dalloz, Paris 1978.

Archive of SID